

Ovatko historiallis-kriittisen raamatuntutkimuksen päivät luetut?

Teologipäivät 2008, Timo Eskola

Historiallis-kriittinen tutkimus ei ole yksi yhtenäinen kokonaisuus, vaikka usein niin ajatellaan. Metodit ovat syntyneet toistensa kilpailijoiksi ja esimerkiksi 1900-luvun puolivälin tutkijat eivät suinkaan hyväksyneet 1800-luvun kriitikkojen käsityksiä. Historiallis-kriittinen tutkimus on kuitenkin *paradigma*, vakiintunut lähestymistapa teksteihin. Ja sellaisena sitä voidaan arvioida.

A. Mitä olikaan historiallis-kriittinen tutkimus

Raamatun ns. historiallis-kriittisen tutkimuksen olisi pitänyt kyetä selittämään, miten Raamattu on syntynyt historiallisena ja uskonnollisena juutalaisten ja kristittyjen dokumenttina. Yleisenä pyrkimyksenä tämä varmaankin on ollutkin monien tutkijoiden tavoitteena. Kysymyksenasettelu on ollut historia-keskeinen, siis humanistinen ja eräässä neutraalissa mielessä materialistinen. Käytännössä tämän suunnan eksegetiikka olisi siten oman määritelmänsä mukaan ollut lähinnä johdantopillistä. Jokainen asiaan vähääkään perehtynyt teologi tietää, että kyseinen tavoite ei ole onnistunut.

Vanhan testamentin kokoelmasta tiedetään, että se on ollut auktoritatiivinen jo Qumranin aikaan, toisin sanoen toisen temppelein ajalla. Itse kokoaminen liittyy jollain tavalla pakkosiirtolaisuuden aikaan, mutta mitään yksimielisyyttä sen tavasta ei ole. Yksittäisten kirjojen synnystä on leegio kilpailevia teorioita, jotka ovat tukkanuottasilla tiedeyhteisössä. Useimmiten radikaalein tulkinta kokee eniten oikeassa olemisen pakkoa ja vakuuttaa äänekkäimmin muiden selitysten olevan väärä.

Uuden testamentin osalta historiallis-kriittinen tutkimus on koskenut lähes yksinomaan evankeliumeja. Tekstien syntyhistoriasta on teorioita, mutta ei yksimielisyyttä. Historian Jeesuksen ja lopputekstin välisestä yhteydestä esitetyt selitykset ovat vaihdelleet täydestä nihilismistä suureen yhtenäisyyteen – ja kaikkea siltä väliltä. Itse teoria oli kuitenkin outo.

Historiallisen kritiikin vakiintuneet menetelmät, nimittäin lähdekritiikki, muotohistoria ja redaktio-kritiikki pyrkivät selvittämään vain tekstin kokoonpanoa ja rekonstruoimaan sen taustalla olevia lähteitä. Itse tekstin sisältöä ei tarkastella. Nyt tämä kokonaisuus asetetaan kyseenalaiseksi.

1. Tutkijat ovat varsin yksimielisiä siitä, että Raamatun tekstien taustalla mahdollisesti olevien lähteiden rekonstruointi ei ole tekstien itsensä tulkinnan kannalta ensisijaista (vaikka se sinänsä on tietenkin oikeutettua). Rekonstruktioit eivät määrää olemassa olevan tekstin selittämistä.
2. Lähteiden rekonstruointi ei myöskään ole ns. välttämätön työskentelyn vaihe, joka olisi tehtävä ennen kuin käsillä olevan tekstin sisältöä voidaan tutkia.
3. Todellisen historiallisen totuuden ei enää ajatella löytyvän rekonstruktioiden paljastamasta naturalistisesta todellisuudesta. Tekstien karismaattisuutta ja eskatologista messianologiaa ei ymmärretä parhaiten redusoimalla ne yleishyödylliseksi humanismiksi myyteistä riisumisen avulla.
4. Uskonnonhistoriallisen koulukunnan käsitys antiikin Palestiinassa vaikuttaneiden uskontojen keskinäisistä vaikutuksista on osoittautunut virheelliseksi. Kristinusko ei omaksunut kreikkalaisten mysteeriuskontojen jumalakäsityksiä, kultteja eikä soteriologiaa. Mithras-kultin tai Zeuksen palvonnan ontologia poikkeaa tyystin Uuden testamentin opettajien ontologiasta. Samoin käsitykset jumaluuden ilmenemisestä tai ihmisen jumalallistumisesta poikkeavat toisistaan.

5. 1900-luvun alussa vallinnut käsitys gnostilaisuuden luonteesta ja ajoituksesta on osoittautunut aivan virheelliseksi. Vaikutussuhde on yksinomaan Raamatusta gnostilaisiin teksteihin päin. Gnostilaiset tekstit ovat karkeasti ottaen noin sata vuotta Uuden testamentin tekstejä nuorempia.

6. Uuskantilaisen filosofian perusteet, kuten uskon ja uskonnon määrittäminen ainoastaan aprioriseksi ja universaaliksi eettisen ihanteen noudattamiseksi, on käymätön. Vaikka näkemyksen tietyt sovellukset vielä elävät teologian kentällä, käytännössä kukaan näkemyksestä puhuvista teologeista ei enää muilla filosofian tai sovelletun ajattelun alueilla kannata Kantin epistemologista dualismia (immanentti rationaalinen tieto vs. jumaluudella perusteltu eettinen maksimi).

7. Heideggerilainen eksistentiaalisuus on menettänyt viehätyksensä metafysiikkaa kritisoivana ontologisena teoriana. Olemisen erottaminen jyrkästi arkielämän realiteeteista ei juuri saa nykyfilosofiassa enää kannatusta. Harva teologikaan kannattaa Heideggerin käsitystä käsillä olevan maailman huolehtimisesta (Sorge). Siksi Bultmannin eksistentiaalinen interpretaatio, joka on lainaa Heideggerilta, on menettänyt merkityksensä teologian sisältöjä selittävänä teoriana.

B. *Mutta mutta.. teologia hiipuu*

Käytännössä historiallis-kriittinen paradigma sisältää kuitenkin paljon muutakin kuin vain mainitut menetelmät. Etenkin evankeliumien tutkimuksessa kirjoittajat ovat käyttäneet historismin periaatteita. Silloin kertomusten faktisiteettia on arvioitu naturalismin lähtökohtien avulla. Totuuskysymystä arvioitiin sen mukaan, ylittävätkö kertomuksen piirteet luonnontieteellisen maailmankuvan rajat. Tämä oli suosittua 1800-luvun alussa ja Strauss löi lukkoon lähestymistavan perusteet. Myöhemmin Bultmann muokkasi Straussin periaatteista myyteistäriisumisen ohjelman. Tässä hän kuitenkin käytti apunaan toista suuren suosion saanutta menetelmää. Eksegeettinen työskentely on hyödyntänyt varsin laajasti uskonnonhistorian menetelmää. Raamatun yliluonnollisten piirteiden ja mystiikkaan viittaavien teologisten käsitysten, kuten ehtoollisen, uskottiin tulleen pakanauskonnoista. Boussetin jälkeen näistä periaatteista tuli osa historiallis-kriittisen paradigman lähtökohtia, vaikka niitä ei juuri voi tunnistaa enää Zimmermannin metodikaanonista. Ne ohjasivat raamatuntutkimusta kirjoittamattomina sääntöinä.

Historiallis-kriittisen kauden teologinen ohjelma oli voimakas. Kirkoille tarjoihin myyteistä riisuttua teologiaa. Historiallis-kriittisen paradigman tuottama teologia on lähes täydellisesti luterilaisen teologian vastakohta. Koska ihminen ei ole langennut, käsitys synnistä hylätään ja sen tilalle tulee yleishumanistinen kasvatustilanne. Jumala voidaan tämän käsityksen mukaan löytää päätelmien avulla. Jumalan ja maailman välillä ei historiallis-kriittisen teologian mukaan ole minkäänlaista konfliktia. Jumala tai jumaluus on uskonnonfilosofisen pohdinnan kohde. Olentona hän ei ole pyhä ja oikeudenmukainen tuomari, vaan korkeintaan ihmisen keskustelukumppani ja matkatoveri. Tosin tästä ei seuraa yhtä erityistä jumalakäsitystä, vaan monia erilaisia jumalakuvia.

Jeesusta ei pidetä koko maailman Vapahtajana. Hän ei ole Jumalan valtakunnan Messias, joka yksin olisi tie ikuisen elämään. Kristuksen kuolema puolestaan tulkitaan pelkäksi marttyyrikuolemaksi. Sovituksen jumalakuvaa pidetään raakalaismaisena. Muita uskontoja pidetään aivan yhtä hyvinä teinä Jumala-kysymyksen pohdintaan. Olennaisena pidetään sitä, miten ihminen elää uskonsa todeksi. Kirkon usko ja jumalakäsitys ovat historiallis-kriittisen kauden teologian mukaan kaikkineen virheellisiä. Jeesus ei ole Jumalan Poika eikä kolminaisuuden toinen persoona. Kysymys Pyhästä Hengestä sivuutetaan primitiivisenä henkiuskona.

C. Postliberaalin narratiivisen teologian lähtökohtia

Kielellinen käänne on tuonut uudet metodit tekstien tutkimuksen kentälle. Strukturalismi ja sen seuraajat, aina jälkistrukturalismia ja dekonstruktionismia myöten ovat mullistaneet humanistiset tutkimusalat. Tämän päivän tutkimukset puhuvat narratologiasta, retoriikasta, reseptioestetiikasta, ja myös feminismistä, gender-kritiikistä (Gay and Lesbian Studies), postkolonialistisesta kritiikistä, sosiologisesta analyysistä ja kulttuurikritiikistä – vain muutamia mainitakseni.

1. Kielelliselle käännteelle on kaksi perussyötä. Ensinnäkin on kyse siitä, että modernin kritiikki alkoi vastustaa positivistisia kuvitelmia täydellisestä tieteestä ja puhtaasta tiedosta. Tätä kritiikkiä tuki induktivismin kritiikki tieteenfilosofiassa. Tutkijat alkoivat puhua tieteen koulukuntaisuudesta (paradigmoista) ja jopa modernin kauden tieteen epäonnistumisesta. Mekaaninen tiede ja teknologia eivät olleet pelastaneet maailmaa, vaan saattaneet sen tuhon partaalle. Äärimuodossaan postmodernismi julisti, että positivistisen tieteen rationaliteetti oli asetettava kyseenalaiseksi.

2. Toiseksi kielellisessä käännteessä on kyse siitä, että samaan aikaan lingvistiikan perusteet muutuivat. Strukturalismi nosti esille kielen järjestelmänä ja semiootikot alkoivat pohtia merkin (sanan) saamien merkitysten syntymekanismeja. Tämä johti toisaalta narratologian nousuun, toisaalta retorisen kommunikaatioteorian uuteen kukoistukseen.

3. Kielellinen muutos muuttaa suhtautumista Raamattuun tekstinä. Kirja ei ole enää avoin eikä paljas jokaiselle sitä tarkastelevalle järjelle. Vaikka teksti on kommunikatiivista ja sitä on mahdollista jonkin verran ymmärtää yleisen uskonnon ja kulttuurin tuntemuksen perusteella, teksti kätkee yhtä paljon kuin se paljastaa. Tekstien narratiivinen luonne täytyy ensin selvittää, ennen kuin lukija kykenee tietämään edes sitä, mistä tekstissä puhutaan. Retoriset konventiot täytyy purkaa, jotta tarkastelija voisi jäsentää kirjoituksen päämääriä ja kirjallisen ilmaisun keinoja. Teksti tulee lisäksi sijoittaa kontekstiinsa ja nähdä osana sitä uskonnon intertekstuaalista jatkumoa, jonka Vanhan testamentin kannattelema toisen temppelein ajan juutalainen usko muodostaa.

4. Tekstin sisällön kannalta semioottinen analyysi nousee keskeiseen asemaan. Merkitykset luodaan käyttämällä keskeisiä symboleja, joiden varaan aatteelliset eli uskonnolliset sisällöt muotoillaan. Näiden merkitysten arvioimisessa merkitysprosessin, semiosiksen, avaaminen on avainasemassa. Itse teksti kielellisenä ilmiönä on myös monitahoinen. Jokaisessa esityksessä kohteen kuvaus on vahvasti rajattua ja valikoitua. Lauseet ovat kuin osittaisia valokuvia, joiden perusteella tulee päätellä kokonaiskuva uskonnollista ja kulttuurista kontekstia käyttäen. Näin eksegeettinen työskentely suorastaan vaatii systemaattista ja dogmaattista konstruktiota.

5. Historiallis-kriittisen kauden hermeneutiikassa eksegeetiikan yhteys dogmatiikkaan oli tyystin katkaistu. Sisältöä koskeva eksegeettinen työskentely ei kuitenkaan ole ensinkään mahdollista ilman systemaattista konstruktiota. Yksittäiset lauseet eivät vielä luo käsitystä kristillisestä opista. Erilliset ilmaukset esimerkiksi Kristuksen asemasta tai sovituksen tuottamisesta eivät muodosta opillista käsitystä kristologiasta tai soteriologiasta. Siksi narratiivinen teologia palvelee dogmatiikkaa.

6. Kristillisen dogman mukaan ihminen on kykenemätön tekemään oikeita päätelmiä Jumalan olemuksesta tai hänen toimintansa päämääristä ilman jumalallista ilmoitusta. Ihmiskäsitys muotoutuu syntikäsitteiden avulla. Lankeemuksen maailmassa hahmotellut filosofiset näkemykset Jumalasta peilaavat vain ihmistä itseään ja muistuttavat siksi eri tavoin ihmisen omia päämääriä.

7. Kielellisen käänteen ansiosta olemme tilanteessa, jossa teologian vetovuoro vaihtuu. Silloin hylätään historiallisen kritiikin teologinen ohjelma. Narratiivinen teologia on inkarnatorista. Käsitystä Jumalasta ei voi määrittellä ilman Jeesusta ja Pyhää Henkeä. Dogmaattinen työskentely Raamatun äärellä kykenee jäsentämään sovitus-teologian, joka on johdonmukainen suhteessa ihmiskäsitykseen ja joka näin kykenee vastaamaan radikaalin pahan ongelmaan maailmassa.